

PILINSZKY ÉS KERTÉSZ BABÉRJAI CSEH FÖLDÖN

Beszélgetés Gál Jenővel, a prágai Károly Egyetem tanárával, a Prágai Tükör szerkesztőségi tagjával – többek közt – fordítási tapasztalatairól, Pilinszky János műveinek és Kertész Imre Nobel-díjának csehországi fogadtatásáról

– Ön nemcsak huszadik századi magyar irodalmat tanít a Károly Egyetemen, hanem kisebbségi szociolingvisztikai kutatásokkal is foglalkozik. Milyen kutatásokról van szó?

– Inkább úgy fogalmaznék, hogy foglalkoztam. Továbbra is érdekelnek az ilyen jellegű kutatások, viszont jelenleg nincsen olyan konkrét programunk, amelyen kollégáimmal együttműködnék. Az egyetemen, a tanszékünkön belül létezett egy szociolingvisztikai csoport, (mi ugyanis az Általános nyelvészeti és Finnugrisztikai Intézet része vagyunk), és ezen belül egy neves cseh szociolingvista, Jiří Nekvapil már a 90-es évek elejétől rendszeresen foglalkozik a közép-európai kisebbségeknek a többségi sajtóban megjelenő képével. Főleg a romakérdés foglalkoztatja, ám hangsúlyozom, hogy elsősorban nem romisztikai, hanem szociolingvisztikai megközelítésben foglalkozik a témával. A 90-es évek elején egy Soros pályázaton belül kutattuk a szlovákiai szlovák, a szlovákiai magyar, a magyarországi magyar, illetve a csehországi cseh sajtóban megjelenő cigányságképet. Ezt követően heterogénebb témához nyúltunk: egy másik tervezeten belül, amit a Cseh Akadémia támogatott, jómagam a csehországi magyarság önmagáról és a többségi nemzetről, tehát a csehekről kialakított képével foglalkoztam. A hétköznapi kommunikációt kutattam kisebbségi kontextusban.

Többi kollégám a német és cigány kisebbség kérdését tanulmányozta. Ez a kutatás már csupán Csehországra korlátozódott, nem a közép-európai térségre, mint az előző. Mind a mai napig érdekelnek az ilyesfajta kutatások, de ilyen kis szakon belül az egyik legnagyobb problémánk, hogy kevés az oktató, és nem győzi az ember. Mindegyik szakterület külön embert igényelne: a huszadik századi magyar irodalom, az irodalomelmélet, a fordításelmélet, és a szociolingvisztika ugyanúgy,

holott ez is csupán egy részterület. Az említett kutatásokat egy nemzetközi team végezte, amelynek volt egy manchesteri cseh-angol, egy szlovákiai szlovák, és néhány csehországi tagja, de jelenleg ők sem dolgoznak együtt. A közös kutatások mintegy tíz éves időszakot öleltek fel. Ma mind különböző dolgokkal foglalkozunk, de tudunk egymásról és alkalomadtán egymás segítségére lehetünk.

– *Oktat és kutat tehát, de tudjuk, fordítások is fűződnek a nevéhez. Petr Pithart Hatvannyolc (Osmašedesátý) című kötetét ültette át 1993-ban magyar nyelvre, ami eredetileg álnév alatt, szamizdatként jelent meg a neves cseh politikus tollából, és jócskán feldúlta a független értelmiségiek körét.*

– Nem tartom magam fordítónak. Egyfajta belső indíttatásból fordítottam. Az embernek vannak különféle szerelmei, olyan művek, melyeket valamilyen szempontból fontosnak tart. Még a rendszerváltás előtt olvastam Petr Pithart művét, és számomra nagyon sokat jelentett, kétfajta szempontból is. Egyrészt sok mindenre magyarázatot adott a cseh nemzet legújabb kori történelméből. Ennek a könyvnek köszönhetően sokkal jobban megértettem azt a cseh társadalmat, amely gyakorlatilag 1976 óta vesz körül. De talán ennél is fontosabb az, hogy úgy éreztem, ilyen fajta komplex és ennyire kritikus felmérése a hasonló magyar történeteknek nincsen. Nem szeretnék senkit megsérteni, jól tudom, hogy van 56-os Intézet, stb., sőt általában véve is sokkal többet foglalkoznak a magyarok azzal az időszakkal...

– *Többet, de kevésbé kritikusan?*

– Igen. És 1956, hasonlóan, mint 1848, és most nem a tudósok dolgozószobájára gondolok elsősorban, hanem a közvéleményre, abszolúte szent és sérthetetlen. És én nem hiszem, hogy ez így helyénvaló. Petr Pithart könyve bátor könyv, hogy egy példát említsek: amint mondtam, Magyarországon és az egész magyarság körében 1848 szent, mondhatnám tabu. Nem szabad hozzányúlni, pontosabban másképpen hozzányúlni, mint ahogyan az belénk rögzült. Ezzel szemben Petr Pithart könyvében olvasom, hogy Hubert G. Schauer, az egyik legszkeptikusabb cseh publicista már a 19. század vége felé komolyan foglalkozott azzal a gondolattal, vajon van-e értelme az önálló nemzeti létnek. Ilyen gondolatok a magyar köztudatban szentségtörésnek számítanak ma is. Hangsúlyozom: nem 1848 ellen beszélek, hanem arról, hogy a szabad emberi gondolkodásnak ne legyenek semmiféle korlátai. Számomra Schauer kérdésfelvetése egészségesebb nemzeti öntudatról árulkodik, mint az

állandó tabuizálás, bizonyos történelmi események mesterséges piedesztálra emelése.

Pilinszky megint más szempontból nagy szerelmem, akár Kertész Imre, Esterházy Péter, Kosztolányi Dezső, Juhász Gyula vagy mondjuk Parti Nagy Lajos, akiknek csehországi megjelenetéséhez valamilyen közöm volt.

– *Pilinszky János költészetének válogatását harmadmagával fordította le: Jana Štroblovával a Josef Hiršallal.*

– Én voltam a nyersfordító és óriási szerencsém volt, mert két kitűnő cseh fordítóval dolgozhattam. Hiršal neve csenghet talán a magyar fülnek ismerősebben, számos fordítás kötődik a nevéhez. Német, spanyol, angol irodalomból fordít és ő maga is költő, magyarul is megjelentek versei. A hatvanas években az experimentális költészetnek volt egyik jeles képviselője. Morgenstern-fordítása mindmáig felülmúlhatatlan: mindent tud a formáról, amit tudni lehet. Pilinszkybe persze nem a forma felől lett szerelmes, hanem a tartalom fogta meg. Hiršal Holan költészetén keresztül közelítette meg Pilinszkyt.

Maga a fordítás véletlenszerű kezdeményezés volt. A prágai Magyar Kulturális Központban 1991-ben volt Schaár Erzsébetnek egy kiállítása, és akkor jött az ötlet, hogy ebbe az Utca című kiállításba, amit annak idején Székesfehérvárott Pilinszky nyitott meg, helyezzünk be egy Pilinszky-estet. A nagy versek akkor még nem voltak csehre fordítva, nem volt meg az Apokrif, a Harmadnapon, az Utószó, a Frankfurt, stb., s arra gondoltam, jó lenne ezeket lefordítani. Kerestem egy embert és kettőt találtam, mivel szűk határidőn belül kellett viszonylag sok verset lefordítani. A másik fordító Jana Štroblová lett, aki oroszról fordít főként Cvetajevát, és maga is kitűnő költő. Ő annyira szerelmes lett Pilinszkybe, hogy mind a mai napig élete nagy élményének tartja a munkát, a magyar nyelv ismerete nélkül is érzi a költőt. Mikor aztán később egy önálló válogatássá bővítettük a korábban lefordított verseket és Hiršal elolvasta a Štroblová által készített újabb fordításokat is, meg is kérdezte, miért nem csupán Štroblovával dolgoztam, mikor annyira nagyszerűek a fordításai. Pilinszkynek, persze, voltak korábbi cseh fordításai is, de, mint említettem, a legfontosabb versei hiányoztak közülük.

– *Ha jól tudom, azok egy antológiában jelentek meg.*

– Igen. *Vsazování démantů (A gyémánok visszahelyezése)* volt a címe és a nyolcvanas évek elején a kortárs költészetből állította össze Milan Navrátil. Kormos István, Nagy László, Váci Mihály, Garai Gábor, Juhász

Ferenc és Pilinszky János verseiből válogatott, ez utóbbinak leginkább a *Szálkák*-korszakából szerepelt néhány verse a kötetben. Szerintem ezek a kései versek nehezen értelmezhetők Pilinszky korai nagy versei nélkül. Ezért tartottam fontosnak, hogy megjelenjen egy olyan kötet, amelyben lehetőleg az egész Pilinszkyról képet kapna a cseh olvasó.

– *A válogatás végül 1999-ben jelent meg. Milyen volt a fogadtatása?*

– A kötet a Mladá fronta kiadó gondozásában, a nagyon népszerű *Květy poezie (A költészet gyöngyszemei)* sorozatban látott napvilágot. Amikor két évvel ezelőtt megjelent Magyarországon a Bende József és Hafner Zoltán által összeállított Pilinszky János bibliográfia, örömmel láttam, hogy a költő cseh fogadtatása európai összehasonlításban is tisztelességgel állja a versenyt. Nem csupán a recenziók száma, de a fordítások kapcsán készült műsorok, rádiós felvételek, költői estek is arról tanúskodnak, hogy volt értelme a munkának. Talán azzal tudnám állításomat legkézzelfoghatóbban igazolni, hogy Pilinszky *Apokrif* című verse belekerült a cseh gimnazisták világirodalmi olvasókönyvébe.

– *Ez nagyszerű. Az ön szerkesztésében jelent meg a tavalyi év végén Magyar prágaiak – prágai magyarok cím alatt a Rákóczi Alapítvány és a Prágai Főpolgármesteri Hivatal támogatásával egy kétnyelvű kötet.*

– Mint sok minden, ez is a véletlennek köszönhető.

– *Az Ön élete csupa véletlenből áll.*

– Igen, enyhe túlzással, ahogy Weöres Sándor mondja: „nem kell ismernem célomat, mert céloom ismer engem”. Ez a munka abban az értelemben volt a véletlen műve, hogy a Prágai Főpolgármesteri Hivatal kisebbségi osztálya szerette volna bemutatni a cseh közönségnek, hogy közöttük nemzeti kisebbségek tagjai is élnek és alkotnak. Maga az ötlet kétség kívül jó volt, de sok gond adódott a kötet megszerkesztésével: nem volt egységes a szempont, így a kisebbségi szervezetek képviselői más-más megközelítésből fogtak a témához. Abba a kötetbe ennek az anyagnak csupán a fele került bele. Úgy döntöttem, hogy egy szeminárium keretén belül tovább foglalkozunk a témával. A polgármesteri hivatalból is támogatták az ötletet.

– *Miszerint egy bővített, új kötetben jelenjen meg immár kétnyelvűen a magyar kisebbségről szóló fejezet...*

– Igen. A kötet megjelenése után azonnal munkához láttunk. A csehül megírt szöveget magyarra fordítottuk, és nekiláttunk a kutatásnak. Ez a kétnyelvű kiadvány egyrészt megismerteti a cseheket olyan magyarokkal, akik szívesen éltek itt, különböző impulzusokat adtak és kaptak a

várostól, és nem érezték magukat itt idegennek. Ugyanilyen szempontból fontos a kötet a magyar kisebbség számára is: ők se érezzék, hogy teljesen gyökértelenek a cseh fővárosban. Prága mindig fontos szellemi és kulturális központ volt a történelem folyamán. Tisztában vagyunk vele, hogy túl sok újat nem tudunk nyújtani, hiszen nagyrészt meglevő forrásokból gyűjtöttünk, de reménykedünk, hogy így egybegyűjtve rálelnek az olvasók arra, amit keresnek, illetve aki utána akar járni egy-egy fontos alkotónak, annak ez a kötet kiindulási alapul szolgálhat.

Tudatában voltunk annak, hogy Prágában éltek olyan egyéniségek, akik önálló monográfiát érdemelnének. Jelentőségükre a szócikk hosszával próbáltuk utalni. Liszt Ferencé egészen rövid, nem azért, mintha nem tartanánk nagyra, hanem mert élete nem elsősorban Prágához kötődik. Nyilvánvalóan Dobóssy Lászlónak vagy Rákos Péternek sokkal nagyobb szócikk jár ki ebből a szempontból.

– *Práger Jenő nevével e kiadványban találkoztam először. Bécsben, Pozsonyban és Prágában működtetett könyvkiadót és magyar nyelvű könyveket is kiadott. Nem lenne érdemes napjainkban is hasonló kiadót működtetni?*

– Azt hiszem, hogy nem. Annak idején Práger sokkal nagyobb piaccal számolhatott. Magyar könyveket a Cseh- és Morvaországi Magyarok Szövetsége ad ki – az említett kötetet is ők támogatták. Önálló kiadó nem működne, és hogy az EU-ban hogyan alakul a helyzet, kérdéses. Ma egy cseh kiadónak is hihetetlenül nehéz talpon maradnia. A Kalligram Kiadó pedig lefedi a közép-európai térséget, és a lengyel, magyar, cseh fél felé is közvetít.

– *Mit illik tudni a prágai székhelyű Rákóczi Alapítvány működéséről?*

– Csupán részben ismerem a tevékenységüket. A kilencvenes években jöttek létre azzal a céllal, hogy hivatalos formát teremtsenek azokra az esetekre, ha különféle mecénások szeretnének különféle magyar tervezeteket támogatni. Akadnak támogató kedvű emberek, persze nem Hatvány Lajosokról van szó, de a csekély összegekből az alapítvány minden évben tud támogatni magyar kezdeményezéseket.

– *Ön Kertész Imre csehországi fogadtatásával is foglalkozott, sőt tavaly decemberben a Prágai Magyar Kulturális Központban az író tiszteletére rendezett laudáción is felszólalt, melynek védnöke a Magyar Köztársaság nagykövete, Forrai Kristóf volt. A rendezvényen felszólalt még Jiří Stránský, a cseh PEN Club elnöke és Antonín Jelínek, a Cseh Írók Szövetségének tiszteletbeli elnöke is, és csupa dicsérő szó hangzott*

el. Am egyik írásában, amely a Prágai Tükörben látott napvilágot, kissé szomorúan tette közzé észrevételeit: a csehek fájlalták, hogy a díjat nem Josef Škvoreckýnak ítélték oda. Melyik műsorról és miről volt tulajdonképpen szó?

– Kertész Imre Nobel-díja kapcsán különböző „kötelességeim” voltak a cseh közvélemény felé: írnom kellett a díj magyarországi fogadtatásáról, egyáltalán Kertész Imre jelentőségéről, magyar és európai viszonylatban. Kérdésére válaszolva szeretném azonban hangsúlyozni, hogy nem csupán az Ön által említett szerencsétlen cseh tévéműsor ügyén igyekeztem megszólalni, de a cseh sajtóba írva nem hagyhattam szó nélkül azt a méltatlan, lehangoló, fanyalgó magatartást sem, amelyet magyar földön tapasztalhattunk bizonyos, viszonylag pontosan körülhatárolható körökből. Ami a csehországi fogadtatást illeti, a *Kaddis...*, ami tavaly még kapható volt, a Nobel-díjat követően elfogyott és második kiadása is napvilágot látott, s nemrégiben megjelent a *Sorstalanság* is. Éppen a napokban volt egy megbeszélésem az Academia Kiadó igazgatójával, akitől megtudtam, hogy a *Sorstalanságból* már minden példány, azaz kb. 4 500 kötet elfogyott, és a *Kaddis...* újabb kiadása is eltűnt a polcokról, utánnymódon gondolkoznak. Fontos lapok elismerően írtak róla, nemcsak hungarológusok, de a magyar kultúrához nem kötődő mérvadó cseh kritikusok is, például a *Mladá Frontában*, amikor még senki nem sejtette, hogy Nobel-díjas lesz. Az a bizonyos tévéműsor, amely felháborított, egy új cseh kritikai klubnak a második adása volt; témája az irodalom volt, neves irodalmárok, publicisták, tudósok szerepeltek benne. A műsort felvezető riportban hangzott el a kérdés, vajon ki is kapta az idei Nobel-díjat, ha se nem Škvorecký, se nem Kundera? Egy teljesen ismeretlen magyar – hangzott a válasz, majd ezt követően a jelenlévők hosszasan – és elítélően – elbeszélgettek egy műről, amit nem is olvastak. Az egyedüli kivétel Jiří Pelán műfordító, irodalmár volt, aki olvasta a *Kaddist*, s habár ő, mint megjegyezte, nem „olyan nihilistán szemléli a világot, mint Kertész”, de úgy gondolja, hogy a *Kaddis* bravúrosan megírt mű. Ezen kívül jórészt arról szólt a „vita”, hogy a Nobel-díj csupán politikum. De végső soron számomra az volt a felháborító, hogy egy tudós klubban közel fél órát beszélgetnek felelős emberek, köztük egyetemi tanárok is, valami olyanról, amit nem is olvastak. Azon nyomban megírtam észrevételeimet egy cseh lapnak, de a cikk végül nem jelent meg. Kirívó eset volt, amit nehezen fogok fel. Egyébként más fórumokon nem kérdőjelezték meg Csehországban Kertész Imre Nobel-díját.